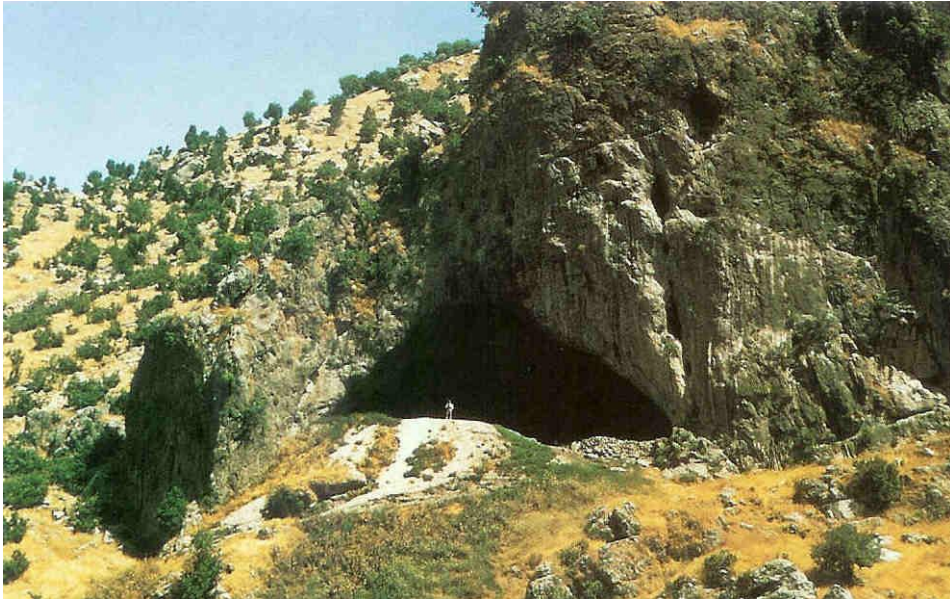

Updating Venuskunst, de grot als voorportaal tot de onderwereld

Shanidar-grot in Koerdistan in Noord-Iraq.

De dubbele methode brengt vernieuwing. In 2017 ben ik op familiebezoek in London. Al jaren frequenteer ik dan het British Museum. Ik kan er dagenlang rondlopen. Natuurlijk bezoek ik dan ook de museumboekwinkel die in de loop der jaren verplaatst is en tegenwoordig sterk commercieel gericht is, meer op souvenirs dan op boeken. Men richt zich het grote publiek en minder en minder op de wetenschappelijke achtergronden van het tentoongestelde. Toch heb ik bij mijn bezoek in 2017 beet. Ik koop een klein, dun boekje met veel foto's van de Australische archeoloog Bruno David over grotkunst uit 2017.¹ Ter voorbereiding van een tweedaagse workshop in Duitsland november 2017 lees ik het met stijgende vreugde door. Binnen de archeologie, die tot op heden sterk doordrenkt is van het filosofisch-materialistische wereldbeeld, wordt er rigoureuus ruimte gemaakt voor kunst als brug tussen de ongeziene en zichtbare wereld.² Wat ben ik blij daarin een belangrijke nieuwe ontwikkeling tegen te komen in de interpretatie van grotkunst: **de dubbele methode**, ingezet vanuit Australië en inmiddels ook in de Angelsaksische school in Engeland en de VS bekend en gepubliceerd.³ Zie hierover de update over Bruno David en de Australische school.

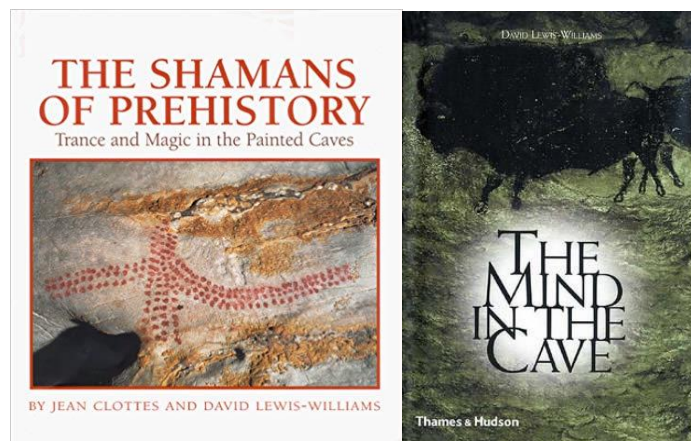
Bruno David. Onlangs, in 2018, publiceerde Bruno David het prestigieuze *Handbook of Archaeology and Anthropology of Rock Art* uitgegeven door Oxford University Press.⁴ De Australische school zet de deur open voor modern antropologisch onderzoek. Men erkent dat natuurvolken die nog leven vanuit een archaisch bewustzijn een ander wereldbeeld hebben dan de westerse, rationele mens. Men erkent dit als onderdeel van hun cultuur. Met dit modern onderzoek verbreden David en de zijnen de horizon van grotkunst. Zij verdiepen zich in de magische wereld van de grot op vernieuwende wijze. Hierover wil ik in deze update berichten.

De grot van Chauvet in Frankrijk

De grot van Chauvet. Hieronder een foto van de grot van Chauvet. Deze grot wordt ontdekt op 18 december 1994, dus niet zo heel lang geleden. Drie Franse speleologen dalen af in de grot nadat ze meer dan 20 jaar de omgeving in de Ardèche hadden uitgekamd.⁵ De grot is bewoond geweest vanaf 37.000 v. Chr.⁶ Later beschrijven ze de eerste indruk bij die eerste afdaling in het grottencomplex. Ze voelden zich niet alleen: *'de zielen van de artiesten en de geesten omringden ons. We meenden hun aanwezigheid te kunnen voelen; het was alsof we ze stoorden'*.⁷

Na het eerste bezoek van een uur- het wordt al donker aan het eind van de middag en ze moeten nog terug over het smalle pad hoog langs de diepe kloof met beneden de rivier de Ardèche- verkeren ze een soort shock, zo delen ze later mee, zo zuiver en ongelofelijk prachtig is de vele millennia lange niet betreden onderaardse wereld.⁸ Zij hebben bij de afdaling in de grot dus het gevoel een magische wereld te betreden. De natuurlijke vormen van de grot van Chauvet op bovenstaande foto doen baarmoederlijk aan. Hoe hebben de ouden het samenzijn hier ervaren. Wat vertelt rotskunst ons over hun beleven van deze ruimte? Antropologisch onderzoek bij moderne natuurvolken leert hoe mensen die leven vanuit een archaisch bewustzijn de grotten in hun omgeving beleven. Niet voor niets schrijft Jean Clottes het voorwoord van het boek van de hand van de drie speleologen, het boek uit 1995 dat over de ontdekking van de grot van Chauvet uitkomt.⁹ Ook schrijft hij een artikel in het *Oxford Handbook of Archaeology and Anthropology of Rock Art*, uit 2018.¹⁰ Wie is Jean Clottes?

De sjamanistische interpretatie. Jean Clottes heeft samen met David Lewis-Williams de sjamanistische interpretatie van de grot en grotkunst vanaf de jaren 80 van de vorige eeuw een nieuwe impuls gegeven.¹¹ Deze onderzoekers uit Frankrijk en Zuid-Afrika zien de grot - in de laatste fase van de Oude Steentijd - als **voorportaal** van de onderwereld.¹² Zij maken gebruik van de neuro-psychologie en de antropologie om de trance-stadia van de sjamanen te onderzoeken en in diverse fases van trance in de rotskunst terug te vinden. De emeritus-professor in de *cognitive archeologie* David Lewis-Williams schrijft in 2002 de bestseller *The Mind in the Cave. Consciousness and the Origins of Art*, waarin hij verder gaat op dit pad.¹³

De grot als voorportaal van de onderwereld. Gaan we terug in de tijd, terug tot de Oude Steentijd, de tijd van de laatste IJstijd, de tijd waarin het ijs nog gebonden is in de ijskappen op noord- en zuidpool, de tijd voordat door opwarming het ijs gaat smelten en het zeewaterpijl ca. 120 meter gaat stijgen.

Hoe zit dat met de beleving van de grot in de Oude Steentijd? Marius Meulenberg schreef er een boek over. Hij stelt: Bij natuurvolken zoals die van de huidige jagers-verzamelaars rondom het Noordpoolgebied, leeft de ziel van mens en dier na de dood voort in de onderwereld, in afwachting van wedergeboorte. Meulenberg ziet de grot als **voorportaal** van de onderwereld. Hij schrijft: *'De onderwereld zelf zou zich achter de wand van grotten bevinden. De wand is dus als een gordijn tussen de reële wereld en de spirituele wereld. Die wedergeboorte wordt geschonken vanuit de onderwereld van de grot. Door spleten of scheuren in de wand kunnen zielen van overleden mensen of dieren de onderwereld betreden of verlaten. Stenen, rotsen en natuurlijke reliëfs die op een mens of dier lijken, kunnen in een natuurgodsdienst religieuze objecten zijn, beziel door de geest van een voorouder, een overleden dier of een goddelijk wezen... Natuurlijke dierreliëfs heeft men beter zichtbaar gemaakt door middel van schilderen of graveren. Zo'n weergave kan geïnterpreteerd worden als een bezielde reliëf van een diergeest die zelf in de onderwereld verblijft maar zichtbaar is op het 'gordijn' dat de reële wereld scheidt van de spirituele wereld... het beeld van de diergeest van een bizon verlaat door een scheur in de wand de onderwereld voor een wedergeboorte in de reële wereld'*.¹⁴

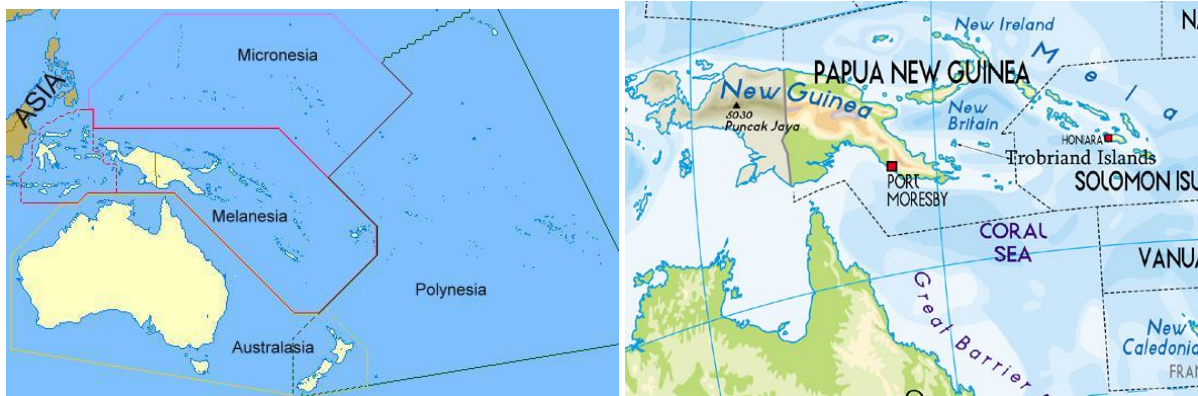
De afdrukken van handen. Onlangs deed men uitgebreid onderzoek naar de vele afdrukken van handen in de prehistorie. Lang had men klakkeloos aangenomen dat deze handen alleen van mannen en dus mannelijke sjamanen waren. Ik berichtte over het recente onderzoek in *The Language of MA*. Bewezen werd dat vele van die afgebeelde handen van *vrouwen en kinderen* zijn. Dus ook zij zijn actief als sjamanen en kunstenaars in de grotten. Ook zij scheppen grotkunst, Venuskunst.¹⁵

Over spleten en stippen. Marius Meulenberg ziet in zijn boek *Een Andere kijk op Kunst en Religie uit de Oude Steentijd*, spleten in de rots en ook *stippen* als 'doorboringen' van de wand tussen de reële wereld van de grot en de spirituele wereld; zij zouden bedoeld zijn vanuit de spirituele wereld achter de rotswand het vermogen tot wedergeboorte uit de onderwereld op te wekken.¹⁶ Soms wordt een hand op de rotswand gedrukt. Sommigen lijken 'verminkt'. Dit kan een gevolg zijn van het feit dat de kleurstof rond de omtrek van de hand niet pakt of de hand stevig genoeg tegen de rotswand wordt gedrukt.¹⁷ Marius ziet een verband tussen de (verminkte) handen bij de spleten, de spleten en de botfragmenten in de spleten.¹⁸ Hoe het ook zij: de handafdruk lijkt een soort verzegeling op het gordijn van de rots, soms dus vlak bij een breuk of spleet waar ook botfragmenten zijn aangetroffen. Het is een soort bede om wedergeboorte vanuit het voorportaal de onderwereld in waar de zielen van de overledenen wonen.

Je zou verwachten dat de kunstenaars juist op vlakke stukken rots zonder spleten, kloven, barsten en scheuren schilderen. Maar in Valcamonica in Noord-Italië is dat juist niet het geval; hier beslaan de schilderijen 1% van het totale rots oppervlak; soms in panelen van 10 m lang. De grote meerderheid van schilderijen is **met opzet** gemaakt op de rotsen met het **meeste** reliëf vol met scheuren en spleten.¹⁹

Het volk van Vanuatu

Over nu naar de andere kant van de wereld; daar zijn volkeren te vinden bij wie twee grotten in hun directe omgeving een belangrijke functie vervullen voor de gemeenschap van levenden en overledenen. Bruno David is onze gids.

Meredith Wilson. Deze archeologe heeft de grotten ter plaatse onderzocht en nauw samengewerkt met de twee leiders van de twee stammen rond de twee grotten: Jimmyson Sanhambath en Pita Dan Senembe. Zij wil de grot bewaren en behoeden voor het massatoerisme omdat anders de functie die de grotten voor de beide gemeenschappen vervullen, verloren gaat. Heel consciëntieus brengt zij over haar vorderingen inzake het management van de grotten, hun behoud voor het massatoerisme en haar veelvuldige vergaderingen met de inheemse leiders en de inheemse bevolking, verslag uit in een artikel uit de serie *'Conservation and Management of Archaeological sites'*, dat te downloaden is.²⁰

Op het Malekula-eiland in de Stille Zuidzee kent het volk der Vanuatu twee grotten Yalo en Apialo – beide namen betekenen 'plaats van geesten'. Hier leven - in de woorden van de Australische archeoloog Bruno David - 'de wandelende doden, niet in het vlees maar als geest of 'spirit-form''.²¹ In samenspraak met de leiders van de twee stammen rond de twee grotten concluderen de archeologen dat dit centra zijn van waaruit paden naar andere belangrijke plekken uitgaan...²²

In het bewustzijn van het volk van Vanuatu leeft het volgende: Na de dood betreedt de nieuwe geest de grot. Deze wordt opgewacht door een afgebeelde wachter; deze blaast in een ander deel van de grot de nieuwaangekomen geest in een roodgekleurde koepelvormige holte in de rotswand. Daaromheen graveren in de loop van de vele jaren de geesten om die rode holte in de wand heen hun gezichten, een soort ronde zelfportretten. Bruno David geeft een foto.²³

Contact zoeken met lang en pas geleden gestorvenen. Mensen uit de verre omtrek komen hier hun dodenrituelen uit te voeren in de grot waar zij de geesten weten. Bij aankomst blazen de levenden in een klein gat in de rots om hun komst aan de geesten aan te kondigen.²⁴ Ook daarvan toont Bruno David een foto. Er liggen duizenden kleine stenen van mensen die graag een kind willen hebben.²⁵ Hier communiceren de levenden met de geesten, ook wanneer zij graag een kind willen. De grot staat centraal in de verbinding van de levenden met het landschap en hun voorouders; de levenden zien de grot als verblijfplaats van geesten na de fysieke dood. Voor Bruno David vormt dit een te respecteren deel van cultuur van Malekula. Gaan we nu vanuit de beleving van huidige natuervolken terug in de tijd om te begrijpen hoe oudere culturen de grot beleefden....

De Maya's uit Midden-Amerika

De Maya's van Guatemala. In Meso-Amerika bestond de Mayacultuur in het 1^e millennium AD. In Guatemala bij Poptún ligt de grootst gedecoreerde grot van Meso-Amerika genaamd Naj Tunich of 'huis van steen' in de lokale Maya-taal. In de ondergrondse tunnels en open kamers vind je vele kunstwerken, dit alles werd bestudeerd door archeoloog Andrea Stone. Dit ondergrondse 'huis van steen' is dus een ondergrondse tempel.²⁶

In de ogen van Bruno David zijn grotten: 'een soort **doorgangen** ('portals'), kosmische gebieden ('cosmic strata') waar waardoor de wereld van de mensen met die van de godheden en de

geestenwereld verbonden zijn. Hier kun je je ontdoen van kwade krachten. Voorwerpen die door de grot gaan, ondergaan een transformatie en worden gezuiverd op hun tocht door de kosmische lagen'.²⁷

Ook een graf is een soort grot. De grotkunst staat in het teken van dit Maya-wereldbeeld. Vele in de grot geworpen schalen en vazen zijn op de onderaardse vloer te vinden. De grot is geen vuilnisbelt geweest, nee, de grot heeft een belangrijke sacrale functie gehad. Grotrituelen gingen gepaard met veel muziek en dans, daarvan getuigen de vele afbeeldingen in de grot. De afgebeelde bezoekers dragen slechts een lendendoek en een heupgordel en soms juwelen; dit moet rituele kleding geweest zijn. Afbeelding 63 toont een zittende persoon die in een pot wierook brandt. Afbeelding 18 toont een seksuele eenwording van de maangodin met een oudere god. Vier afbeeldingen tonen balspelen. Ook zijn dwergen afgebeeld; zij zouden in de onderwereld leven, volgens de Maya's. Met andere woorden: de grot heeft een belangrijke functie in de beleving van de Maya's gehad.²⁸

Van rotskunst naar kleinkunst

Venuskunst, voormoederkunst. Gaan we nu van de rots- en grotkunst over naar de kleinkunst, naar de vele Venusfigurines. Dat Venussen zielenhuizen kunnen zijn voor voormoeders, is een visie die door meerdere onderzoekers uit de symbolisch/spirituele richting zoals Harald Floss en Harald Haarmann naar voren is gebracht.²⁹

Haarmann betoogt dat Venuskunst multifunctioneel is, maar ook dat een voorname functie van de Venusfigurine een spirituele is: de figurine dient als zielehuis voor voormoeders. Haarmann betoogt dat huidige jagers- en verzamelaars uit het Arctisch gebied voormoeders of clanmoeders nog steeds als beschermgeesten van huis en haard zien. Ze maken nog steeds dit soort beeldjes als zielehuizen.

De antropologe Sandra Sázelová stelt – na recent onderzoek in het Arctisch gebied van Eurazië – dat vrouwen nog steeds de zorg dragen voor de sacrale voorwerpen van de huishouding, vrouwelijke figurines, voormoeders. Zij communiceren er dagelijks mee en worden geacht dit beter te kunnen dan mannen. De figurines hebben een belangrijke sjamanistische functie.³⁰

Tot slot. Er ontwikkelt zich binnen de archeologie de richting der 'cognitieve archeologie'. Hierin werkt men met de zogenaamde 'dubbele methode', die archeologie combineert met antropologie. Het is te hopen dat de 'cognitief archeologen' zich niet alleen buigen over grot- en rotskunst maar ook over de kleinkunst, de Venuskunst. Dan is de tijd rijp definitief af te rekenen met allerlei verouderde duidingen uit de filosofisch-materialistische hoek, die het spirituele wereld- en mensbeeld van de oude mens tekort doen.

Annine van der Meer, februari 2019.
©anninevandermeer

---

¹ Bruno David, *Cave Art, with 223 illustrations, 208 in color*, Thames & Hudson, London, 2017.

² David, *Cave Art*, 12.

---

³ Paul S. C. Taçon (Australië) und Christoffer Chippindale (U.K.), 'An Archaeology of rock-art through informed methods and formal methods', C. Chippindale, P.S. C. Taçon, eds., *The Archaeology of Rock-Art*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, 1-10; Lucas David, *Cave Art*, London 2017, 11 n 3.

⁴ *The Oxford Handbook of Archaeology and Anthropology of Rock Art*, Bruno David and Ian J. McNiven eds., Oxford University Press, Oxford, 2018.

⁵ Jean-Marie Chauvet, Eliette Brunel-Deschamps, Christian Hillaire, *De Grot Chauvet. De oudste grotschilderingen ter wereld*. Met een voorwoord van Jean Clottes, met 93 kleurenillustraties, Utrecht 1998, Nederlandse vertaling van *La Grotte Chauvet, à Vallon Pont d'Arc*, Parijs, 1995.

⁶ *The Language of MA* dl I h 4, 62 [1.4.7]; *Venus is geen Vamp*, dl I h 4, 68 met foto (niet genummerd).

⁷ David, *Cave Art*, 33-40, **37** n. 22.

⁸ David, *Cave Art*, 40 n. 23.

⁹ Jean-Marie Chauvet, Eliette Brunel-Deschamps, Christian Hillaire, *De Grot Chauvet. De oudste grotschilderingen ter wereld*. Met een voorwoord van Jean Clottes, met 93 kleurenillustraties, Utrecht 1998, Nederlandse vertaling van *La Grotte Chauvet, à Vallon Pont d'Arc*, Parijs, 1995.

¹⁰ *The Oxford Handbook of Archaeology and Anthropology of Rock Art*, Bruno David and Ian J. McNiven eds., Oxford University Press, Oxford, 2018, ch. 16, 397-409.

¹¹ Jean-Marie Chauvet, Eliette Brunel-Deschamps, Christian Hillaire, *De Grot Chauvet. De oudste grotschilderingen ter wereld*. Met een voorwoord van Jean Clottes, met 93 kleurenillustraties, Utrecht 1998, Nederlandse vertaling van *La Grotte Chauvet, à Vallon Pont d'Arc*, Parijs, 1995.

¹² Jean Clottes, David Lewis-Williams, *The Shamans of Prehistory, Trance and Magic in the painted caves*, Published by Harry N. Abrams, 1996.

¹³ David Lewis-Williams, *The Mind in the Cave. Consciousness and the Origins of Art*, Thames & Hudson, London, 2002; *The Oxford Handbook of Archaeology and Anthropology of Rock Art*, Bruno David and Ian J. McNiven eds., Oxford University Press, Oxford, 2018, ch. 20, 481-502, 487 met kritiek op de 'fixed and unitary category of shamanism' as an overarching approach'.

¹⁴ Meulenberg, *Een Andere kijk op Kunst en Religie uit de Oude Steentijd*, 40, 54: stippen als doorboringen van de wand tussen de reële wereld van de grot en de spirituele wereld daarachter om het vermogen tot wedergeboorte uit de onderwereld op te wekken, 61; graven in de vorm van een baarmoeder als kunstmatige grotten en een kunstmatige onderwereld in; botten van mensen in scheuren in de rotswand b.v. in de grot van Gargas en Pech Merle, 63; de verminkte handen kunnen een gevolg zijn van een vervorming van de kleurstof rond de omtrek wanneer de hand niet stevig genoeg tegen de rotswand wordt gedrukt, 64.

¹⁵ *The Language of MA*, dl I h 4, **68** en dl II h 5.15, 465; *Venus is geen Vamp*, 350, (maakt nog geen melding van dit recente onderzoek naar vrouwenhanden); David Lewis-Williams, *The Mind in the Cave*, 216-220.

¹⁶ Meulenberg, *Een Andere kijk op Kunst en Religie uit de Oude Steentijd*, 40, 54, 61.

¹⁷ Meulenberg, *Een Andere kijk op Kunst en Religie uit de Oude Steentijd*, 64.

¹⁸ Meulenberg, *Een Andere kijk op Kunst en Religie uit de Oude Steentijd*, 66.

¹⁹ *The Oxford Handbook of Archaeology and Anthropology of Rock Art*, Bruno David and Ian J. McNiven eds., Oxford University Press, Oxford, 2018, ch. 17, 411-433, 428.

²⁰ Meredith Wilson; Meredith Wilson, Jimmyson Sanhambath, Pita Dan Senembe, Bruno David, Nicholas Hall & Marcelin Abong, 'Tufala kev blong devil': People and spirits in North West Malakula, Vanuatu — implications

---

for management', *Conservation and management of Archaeological Sites 4*, 151-166, published on line op 18 July 2013; *The Oxford Handbook of Archaeology and Anthropology of Rock Art*, Bruno David and Ian J. McNiven eds., Oxford University Press, Oxford, 2018, ch. 44, 993-1020, over het behoud en management van rock art.

²¹ David, *Cave Art*, 233.

²² Meredith Wilson; Meredith Wilson, Jimmyson Sanhambath, Pita Dan Senembe, Bruno David, Nicholas Hall & Marcelin Abong, 'Tufala kev blong devil': People and spirits in North West Malakula, Vanuatu — implications for management', *Conservation and management of Archaeological Sites 4*, 151-166, published on line op 18 July 2013; David, *Cave Art*, 233 n. 12 met verw. naar 'Tufala kev blong devil'; Meredith Wilson en Chris Ballard, 'Rock art of the Pacific: Context and Intertextuality', *The Oxford Handbook of Archaeology and Anthropology*, Oxford, 2018, h 10, 151-252.

²³ David, *Cave Art*, 236 met afb. 219.

²⁴ David, *Cave Art*, 234-35 met afb. 217.

²⁵ David, *Cave Art*, 237.

²⁶ David, *Cave Art*, 224.

²⁷ David, *Cave Art*, 225.

²⁸ David, *Cave Art*, 233.

²⁹ LOMA, 70-71 n. 95 en 96.

³⁰ S. Sázlová, 'Female Figurines of Northern Eurasia: an ethnographical approach', J. A. Svoboda, *Petrovice, On Shouldered Points and Female Figurines*, Dolni Vestonice Studies, Vol. 15, 2008, 224-32; Jill Cook, *Ice Age Art. The Arrival of The Modern Mind*, British Museum Press, London, 2013, 107 n 45.